

*The Library of Aḥmad Pasha al-Jazzār: Book Culture in Late Ottoman Palestine*, ed. Said Aljoumani, Guy Burak i Konrad Hirschler, Brill: Leiden/Boston, 2025, 626 str.

U izdanju izdavačke kuće Brill, 2025. godine iz štampe je izašla knjiga *The Library of Aḥmad Pasha al-Jazzār: Book Culture in Late Ottoman Palestine* (Biblioteka Ahmed-paše el-Džezara: kultura čitanja u kasnoosmanskoj Palestini). Radi se o studiji koja prvi put ispituje historiju i inventar biblioteke Ahmed-paše el-Džezara s kraja 18. vijeka. Knjiga se sastoji od uvoda, tri glavne cjeline, faksimila, indeksa naslova knjiga iz inventara, kao i popisa identifikovanih rukopisa na njihovim trenutnim lokacijama. U uvodnom dijelu knjige “The City, The Endowment and the Manuscripts” (str. 1-30) kojeg potpisuju Said Aljoumani, Guy Burak i Konrad Hirschler predstavljena je biblioteka džamije Džezar u Akri (današnji sjeverni Izrael), kao jedna od najvećih islamskih biblioteka u historiji Palestine i, šire gledano, arapskim provincijama Osmanskog Carstva, prije dvadesetog vijeka. Cilj ove knjige je, kako navode autori, objelodaniti do sada nepoznate činjenice o ovoj biblioteci koju je krajem 18. vijeka osnovao osmanski namjesnik bosanskog porijekla Ahmed Paša el-Džezar (1722/1723–1804), staviti najprije njegovu biblioteku u kontekst palestinske historije, te osmansku Palestinu u kontekst historije knjige Zapadne Azije. Među značajnom kolekcijom knjiga koju je posjedovala, mnoge su bile rijetki primjerci kao što je Ibn al-Nadīmov *Kitāb al-Fihrist*, najznačajniji bio-bibliografski katalog ranog islamskog perioda ili al-Ṭabarījev komentar Kur’ana. Vrlo malo biblioteka iz 19. vijeka posjedovalo je kompletan primjerak ovog višetomnog djela, a el-Džezarova biblioteka bila je jedna od njih.

U težištu prvog dijela knjige naslova *The History of al-Jazzār, His Library and the Inventory* su historijske činjenice u vezi s el-Džezarom, njegovom bibliotekom i inventarom. Sastoji se od sedam radova. Berat Açı, Nimet

İpek i Guy Burak kroz prvi rad naslovljen kao “Al-Jazzār’s Library and Its Ottoman Context” (str. 33–51) nastojali su dovesti el-Džezarovu biblioteku sa svojom impozantnom veličinom zbirke u širi, imperijalni kontekst. El-Džezar je, slično sultanima i vezirima koje je pokušavao oponašati, težio prikazati svoje političke ambicije kroz biblioteku koja se ubraja među najveće koje su osnovane u 18. vijeku.

Drugi rad “The Inventory: Documentary and Bibliographical Practices in al-Jazzār’s Library” autora Saida Aljoumanija (str. 52–70) fokusiran je na sami inventar biblioteke koji nije samo puki popis knjiga, već predstavlja složen dokument s dugom historijom, opisan kao defter knjiga, odnosno popis različitih vrsta knjiga, uključujući i kataloge. Cilj autora jeste prikazati funkciju i prirodu ovog dokumenta-deftera iz 1221/1806. godine, baviti se njegovom historijom, nastajanjem, svrhom i na koncu njegovim sadržajem. Ti detalji ujedno nam omogućavaju uvid u bibliografske strategije koje su se koristile u osmanskoj Palestini na prelazu iz 18. u 19. vijek.

Treći rad “From Whom and for Whom? The Audience and Provenance of al-Jazzār’s Manuscripts” autora Borisa Liebreznja (str. 71–88) nastoji odgovoriti na dva međusobno povezana pitanja. Ko je pisao o el-Džezarovoј biblioteci i njenoj historiji i odakle potječu knjige koje su je sačinjavale? Autor s jedne strane nudi prikaz narativa koje su kreirali putopisci različitog porijekla u periodu između 1783. i 1812. godine a koji stvaraju utisak da je el-Džezarova biblioteka nasilno sakupljena u neposrednoj blizini Akre. S druge strane, rukopisi ispitani u drugom dijelu ukazuju da se radi o zakonitom nabavljanju iz regionalnih osmanskih centara.

Četvrti rad “Historical Representations of al-Jazzār: ‘Butcher’ or Patron of the Poor?” autora Ferasa Krimstija (str. 89–110) predstavlja nam različite, i često kontradiktorne stavove i percepcije o Ahmed-paši el-Džezaru. Prva slika, ujedno i najčešća, jeste ona koja ga prikazuje kao tiranina koji je prisvajao imovinu drugih i nije poštovao društvene hijerarhije. S druge strane, predstavljen je i kao pravedan vladar, neko ko je štitio Osmansko Carstvo i islam, neko ko je znao steći naklonost masa i biti zaštitnik siromašnih. Ono što je također stvorilo zbunjenost među modernim i savremenim

historičarima, navodi Krimsti, jeste kontradiktornost između el-Džezarovog karaktera i njegove ljubavi prema knjigama koje je sa velikim žarom skupljao. Sve ove stavove, smatra Krimsti, potrebno je posmatrati na presjeku tih različitih oprečnih tumačenja pa se može reći da el-Džezar nije bio ni tiranin kakvim su ga prikazivali njegovi neprijatelji, a ni idealni vladar kakvim su ga tretirale njegove pristalice.

U petom radu “Uncovering al-Jazzār’s Wealth: Confiscation and Power Struggle”, autor Yasin Arslantaş (str. 111–123) detaljno istražuje proces otkrivanja nasljedstva el-Džezara, koji je stekao ugled zahvaljujući vojnim i političkim poduhvatima. Također, razmatra i to kako je centralna osmanska vlast pokušavala da zaplijeni imovinu Ahmed-paše el-Džezara te šta se desilo s imovinom njegovog vakufa. Kako su se u 18. vijeku učestalo dešavale zapljene imovine, lokalni upravnici, što je bio i el-Džezar, često su bili odgovorni za prijavljivanje potencijalnih slučajeva konfiskacije centralnoj vlasti. U ovom radu autor je također nastojao pojasniti kontekst u koji je stavljen inventar biblioteke iz 1806. godine, odnosno odgovoriti na pitanje da li je i on nastao u procesima konfiskacije. Dokazi jasno ukazuju na to da knjige nisu bile dio konfiskacije. One su kasnije iz njegovog vakufa u Akri rasute u različite dijelove svijeta.

Šesti rad “The Library of Abū Nabbūt in Early Nineteenth-century Jaffa”, Benedikta Reiera (str. 124–143) izlazi iz područja Akre i referira se na južniji dio, drevni graf Jaffu. Tu je lokalni upravnik, Abū Nabbūt, početkom 19. vijeka ulagao novac u ekonomsku i vojnu infrastrukturu grada te sagradio medresu i biblioteku. Prema riječima Benedikta Reiera, biblioteka je bila ključna u tom zadužbinskom kompleksu i ovaj rad istražuje upravo njenu historiju. Kako je Jaffa nakon Abū Nabbūtove smrti prolazila kroz turbulentne periode tako se i fond biblioteke ‘rasipao’ po različim mjestima pa su danas dvije lokacije s najvećim brojem tih knjiga Islamska biblioteka u Jaffi i džamija ‘Umarī u Gazi.

Sedmi rad “A (Mostly) Local Story: The Translocations of al-Jazzār’s Books in the Nineteenth and Twentieth Centuries” Konrada Hirschlera (str. 144–167) istražuje sudbinu knjiga koje više nisu dio Akre i njihove

moguće lokacije do danas. Proces “rasipanja” knjiga bio je dugotrajan. Autor dolazi do jednog od važnih zaključaka, a to je da su glavni akteri koji su odlučivali o sudbini el-Džezarove biblioteke bili pojedinci smješteni u oblasti Sirije, ali je bilo i onih koji su nastojali obnoviti biblioteku krajem 19. i početkom 20. vijeka. Ponovno oživljavanje el-Džezarove biblioteke u 20. vijeku bilo je dio procesa rekonstrukcije biblioteka na Bliskom istoku i u Sjevernoj Africi, koja je trajala od kasnog 19. vijeka. Nakon što više nisu bile smještene u Akri, većina je knjiga našla svoje mjesto u Nablusu, Jerusalemu, Damasku, Bejrutu i drugim mjestima, kao i među brojnim institucijama i pojedincima iz južnog dijela Sirije.

Drugi dio knjige naslovljen je kao *The Materiality of al-Jazzār's Manuscripts* i sastoji se od četiri rada. U prvom radu autorice Karin Scheper, “Notes on Materials: How Brief Descriptions Indicate Substantial Losses” (str. 171–189) fokus je na materijalnosti rukopisa te njihovim fizičkim karakteristikama, što između ostaloga podrazumijeva: podatke o tome da li su rukopisi bili uvezani, da li je postojao zaštitni omot u vidu futrole, što je bila dominantna praksa u osmanskome periodu, zatim podatke o vrsti i boji kože, formatu rukopisa, detalje o eventualnom prisustvu pozlate u dekoraciji itd. U ovom radu autorica također piše kako je ograničen broj sačuvanih rukopisa čije su se stanje i izgled izmijenili pod uvjetima kojima su bili izloženi kao što su konzervatorske intervencije ili ponovno uvezivanje.

U drugom radu koji nosi naslov “Calligraphic Descriptions”, a potpisuju ga autori Nimet İpek i Guy Burak (str. 190–206), posvećena je pažnja opisu karakteristika pisama kojima su djela prepisivana, odnosno kaligrafskim stilovima koje je koristio bibliotekar el-Džezarove biblioteke i koja se tumače kroz širi, imperijalni kontekst. U radu se spominje ukupno 15 termina za označavanje kaligrafskih stilova od čega su tri dobro poznata: *naskh*, *ta'liq* i *rayḥānī*, mada je najčešće spominjano pismo: *egipatsko*.

Sljedeći rad ove cjeline nosi naslov “The Endowment Seals” (str. 207–218) i u njemu Boris Liebreinz piše o najstarije datiranim pečatima u osmanskoj tradiciji. Kako navodi Liebreinz, izrada pečata posebno namijenjenih za

zadužbine knjiga i za cijele biblioteke postala je uobičajena praksa do 18. vijeka. S druge strane, pokazalo se da je ona posebno važna za identifikaciju ostataka inventara biblioteke Ahmed-paše el-Džezara. Pečati el-Džezarove biblioteke spominju ime davaoca, instituciju kojoj je knjiga poklonjena i grad u kojem se ta institucija nalazila.

Claudia Colini i Kyle Ann Huskin autorice su posljednjeg rada drugog poglavlja "By the Keepers' Hands: Comparing the Inks of Endowment Statements, Mottos and Seals" (str. 219–236). U radu se govori o važnim bibliotekskim zabilježkama: vakufskim izjavama, pečatima i kratkim zadužbinskim natpisima koji značajno pomažu u identifikaciji rukopisa el-Džezarove biblioteke, a koji se danas nalaze na raznim lokacijama. U ovom radu autorice također analiziraju tinte koje se razlikuju zbog svojih optičkih svojstava i elementarnog sastava tako da nije ista tinta koja se koristila za pečate i ona koja se koristila za rukom pisane bilješke.

Treći dio knjige *The Intellectual Profile of al-Jazzār's Library: The Inventory's Sections* (str. 239–480) predstavlja intelektualni profil inventara el-Džezarove biblioteke. U ovom poglavlju nalazi se 14 tematskih radova kroz koje je zapravo predstavljen sadržaj inventara. Radove su napisali sljedeći autori: Walid A. Saleh, Shady H. Nasser, Garrett Davidson, Ahmed El Shamsy, Hadel Jarada, Christopher Bahl, Berat Açı, Asad Q. Ahmed, Khalil Sawan, Dana Sajdi, Deborah Schlein i Liana Saif. Rezultati istraživanja u radovima pokazuju da se u sklopu inventara biblioteke nalazi veliki broj primjeraka Kur'ana, potom djela iz tefsira, čija je zbirka izuzetno bogata i jedinstvena, te djela o hadisu, koja predstavljaju treći najveći dio inventara biblioteke. Fikh u rukopisnom popisu Džezarove biblioteke predstavlja drugu najveću kategoriju, potom su tu udžbenici gramatike, morfologije i leksikografije, poezija – klasične pjesme i zbirke, poznati pjesnici iz selđučkog, hamdanidskog, ajubidskog i mamelučkog perioda, djela iz historije, filozofije, tesavvufa, okultizma, knjige na perzijskom i turskom jeziku te naslovi iz medicine koji su brojčano među najmanje zastupljenim unutar inventara.

Iako u literaturi postoji više publikacija o historiji osmanskih biblioteka, sa sveobuhvatnim pregledom njihovog razvoja, principa znanstvenog i književnog kanona vremena u kojem su postojale, od čega su posebno značajna istraživanja İsmaila E. Erünsala, *knjiga koju predstavljamo značajna* je prvenstveno jer nudi nove podatke o do sada neistraženoj historiji jedne palestinske biblioteke. Svaki od etabliranih naučnika u ovom zborniku dao je svoj doprinos boljem razumijevanju bibliotečkih praksi u osmanskodobnoj Palestini, ali će ova knjiga služiti i za multidisciplinarna istraživanja raznih drugih tema iz kodikologije, paleografije, ali i u kontekstu historije knjige uopće. Također, služit će i u komparativnom smislu, za poređenje s bibliotekama u drugim dijelovima Carstva, odnosno s onima u Anadoliji i Balkanu. Ova knjiga važna je također za razumijevanje intelektualnih, kulturnih, vojnih i političkih kretanja unutar samog Carstva, uključujući i Bosnu jer je Ahmed-paša el-Džezar bio porijeklom s naših prostora pa samim time možemo pratiti odnos između arapskih provincija i Balkana u Osmanskom Carstvu. Na kraju, potrebno je istaknuti i drugu dimenziju važnosti objavljivanja knjiga koje u današnjem vremenu svjedoče o kulturnom bogatstvu osmanske Palestine, a ona se ogleda u činjenici da se, dok nastaje ovaj tekst, nad palestinskim narodom čini genocid koji je samo vrhunac višedecenijskog strukturalnog nasilja te da izraelske vlasti sve češće spominju ideju protjerivanja i iseljavanja Palestinaca sa teritorija na kojem su stoljećima živjeli i koje su u svakom smislu, uključujući i kulturni, razvijali. Ovakve knjige, slučajno ili ne, jasan su dokaz palestinskog postojanja.

Lamija Ljuša